

УДК 37.015.4

Савенкова Л.О., Київський національний економічний університет

Савенкова Людмила Олексіївна – доктор педагогічних наук, професор Київського національного економічного університету. Коло наукових інтересів – проблеми педагогічного спілкування і формування комунікативних умінь у педагогів.

Система комунікативних умінь викладача

У статті розроблено систему комунікативних умінь викладача, а саме: вирішені її елементи, компоненти та розглянуто існуючі між ними зв'язки; доведено, що вміння встановлювати педагогічний контакт у спілкуванні є системоутворюючим фактором вказаної системи.

A system of communicative skills of a teacher has been developed in article: in components and elements have been determined, the connection between them have been considered, it have been pined that the skill to establish the contact in communication are the key factor of the above mentioned system.

Якість освітніх послуг виступає сьогодні інтегральним показником оцінки діяльності закладу вищої освіти, найважливішим чинником формування його іміджу в освітянському середовищі. За таких обставин зростають вимоги до фахової підготовки викладачів, які повинні мати високі рівні володіння мовленнєвими і немовленнєвими засобами педагогічного впливу, соціальною перцепцією, прийомами стимулювання творчого самопочуття, уміннями встановлювати педагогічний контакт.

Очевидно, що оволодіння на належному рівні викладачами вищих закладів освіти системою комунікативних умінь – актуальна проблема сучасної психолого-педагогічної науки і практики. Водночас результати аналізу психолого-педагогічних досліджень [2; 3; 4; 5; 7; 8; 9; 13; 17; 18; 20; 21; 25; 26; 27; 30] свідчать

про наявність багаточисельних підходів до вирішення вказаних умінь, відсутність їх досліджень як системи з обґрунтуванням її системоутворюючого фактора.

З огляду на викладене метою нашого дослідження є розробка системи комунікативних умінь викладача. Теоретичне значення цього дослідження полягає в науковому обґрунтуванні вказаної системи.

Нагадаємо, що з точки зору Н.В. Кузьміної [12], К.К. Платонова [24], Є.О. Мілеряна [19] кінцевою метою педагогічного процесу, його завершенням у професійному навчанні є формування вмінь.

Комунікативні вміння ми розглядаємо як один із видів професійних умінь педагога. Педагогічне спілкування забезпечує система комунікативних умінь, якою повинен оволодіти педагог.

Через відсутність єдиного визначення багато

хто з вчених схильні розуміти під системою цілісне утворення, яке має нові, якісні характеристики, що не містяться в утворюючих його компонентах [1, с. 99].

Дослідження системи передбачає визначення її елементів. З метою вирішення цього завдання потрібно було провести теоретичний аналіз наукової літератури з відповідної проблеми. Результати цього аналізу подамо таким чином, щоб показати спроби дослідників обґрунтувати певний перелік комунікативних умінь.

Насамперед, звернемось до робіт відомих дослідників у галузі педагогічного спілкування О.О. Леонтєва [13; 14; 15; 16], В.А. Кан-Калика [8; 9; 10], А.В. Мудрика [20; 21; 22; 23]. Так, О.О. Леонтєв вважає, що до професійних комунікативних умінь потрібно включати [13, с. 186-206; 14, с. 81-82; 15, с. 4-35]: мовленнєве спілкування; орієнтування в співрозмовникові, тобто моделювання його комунікативно важливих особливостей особистості; орієнтування в умовах комунікативного завдання (вірно вибрати зміст спілкування, знайти адекватні засоби для передачі цього змісту, спланувати своє мовлення, забезпечити зворотний зв'язок); самоподачу (самопрезентацію), мотивами якої виступають самоутвердження та професійна необхідність, володіння невербальними засобами спілкування; установлення контакту.

У роботах з проблеми спілкування лектора з аудиторією [17; 18], які нам також доцільно розглянути, О.О. Леонтєв поглиблює суттєві характеристики таких комунікативних умінь, як професійний контакт з аудиторією [17, с. 8], мовленнєвий вплив [17, с. 10], невербальні засоби спілкування [17, с. 11].

У подальших своїх роботах О.О. Леонтєв виділяє такі комунікативні вміння: вольові якості, тобто уміння управляти своєю поведінкою; якості уваги, особливо такі, як спостережливість, гнучкість (переключення) і т.п.; уміння соціальної перцепції, або "читання" з обличчя; уміння розуміти, а не тільки бачити, тобто адекватно моделювати особистість учня, його психічний стан; уміння "подавати" себе в спілкуванні з учнями; уміння оптимально будувати своє мовлення в психічному плані, тобто уміння мовленнєвого й немовленнєвого контакту з учнями [16, с. 34].

Наукові праці О.О. Леонтєва з проблеми педагогічного спілкування мали великий вплив

на хід і напрямки подальшої роботи у даній галузі. Наприклад, можна згадати навчальний посібник Ф.М. Рахматулліної та А.Т. Курбанової [27], де комунікативні вміння педагога розглядаються в руслі наукових поглядів О.О. Леонтєва [27, с. 29].

Досвід впровадження систем інтенсивного навчання іноземним мовам також свідчить про те, що його представники використовують ті ж комунікативні вміння, які окреслює О.О. Леонтєв. Г.А. Китайгородська, зокрема, стверджує, що комунікативне завдання передбачає: вміння швидко й вірно орієнтуватись в умовах спілкування, вміння правильно спланувати своє мовлення (тобто вибрати зміст акту спілкування), знайти адекватні засоби для передачі цього змісту, забезпечити зворотний зв'язок [11, с. 8].

Свій підхід до визначення комунікативних умінь педагога пропонувала Н.Д. Творогова, яка проводила в руслі концепції О.О. Леонтєва вивчення макроструктури спілкування студентів [29; 30]. Для досягнення мети спілкування, як підкреслює дослідниця, необхідно: володіти оптимальним темпом мовлення; використовувати жести адекватно ситуації спілкування; забезпечувати мимічну рухомість обличчя; підтримувати, знаходити і змінювати теми розмови; встановлювати контакти з незнайомою людиною і вміло закінчувати спілкування [29, с. 13].

Спроба обґрунтувати перелік комунікативних умінь педагога здійснювалась В.А. Кан-Каликом, що відображено в його наукових працях [8; 9]. Дослідник стверджує, що для реалізації цілісного педагогічного процесу необхідно: спілкуватись на людях; цілеспрямовано організовувати спілкування й управляти ним; швидко, оперативно й вірно орієнтуватись в умовах спілкування, що змінюються; правильно планувати й здійснювати систему комунікації, зокрема, її важливу ланку – мовленнєвий вплив; швидко й точно знаходити адекватні змісту акту спілкування комунікативні засоби, які одночасно відповідають творчій індивідуальності педагога й ситуації спілкування, а також індивідуальним особливостям вихованця; вміння постійно відчувати й підтримувати зворотний зв'язок у спілкуванні [9, с. 61].

Проаналізувавши ці вміння, на нашу думку, важливо зрозуміти, що вони носять узагальнюючий характер і потребують конкретизації. Вчений здійснює деякі спроби вирішити це завдання, тобто конкретизувати

комунікативні вміння. Він підкреслює, що вказані групи комунікативних умінь до свого складу включають також інші вміння, а саме: встановлення психологічного контакту, завоювання ініціативи та організацію “пристосувань” [9, с. 38-39]; сприймання й розуміння людини людиною [9, с. 55]; використання жестів [9, с. 83].

Водночас важливо зазначити, що В.А. Кан-Калик науково обґрунтував основи управління творчим самопочуттям педагога в професійному спілкуванні. Ці матеріали знайшли відображення у відомих наукових працях вченого [8, с. 85-150; 9, с. 44-61]. Таким чином, є всі підстави вказане професійне вміння педагога внести до переліку комунікативних умінь.

Як бачимо, ми можемо стверджувати, що О.О. Леонтєв та В.А. Кан-Калик запропонували доскональний перелік комунікативних умінь педагога, який одночасно потребує подальшого вивчення.

Свій підхід до розуміння комунікативних умінь пропонує А.В. Мудрик [20; 21; 22; 23]. У перелік досліджуваних умінь, який аналізується вченим, потрібно включити: а) уміння переносити відомі знання й навички, варіанти рішень, прийоми спілкування в умови нової комунікативної ситуації; б) уміння знаходити рішення для нової комунікативної ситуації, використовуючи комбінацію вже відомих ідей, знань, прийомів; в) уміння створювати нові прийоми для рішення конкретної комунікативної ситуації [21]. І хоча А.В. Мудрик наголошує на тому, що він характеризує комунікативні вміння учнів, поданий перелік цих умінь свідчить про можливість їх використання в певних психолого-педагогічних дослідженнях з метою аналізу професійного спілкування педагога. Одночасно ці вміння, на нашу думку, необхідно конкретизувати, тобто виділити елементи, які входять до їх складу. Важливо ще також підкреслити, що дослідник виділяє групу комунікативних умінь, яку об’єднує загальним терміном “орієнтування” [20, с. 15]. Але його погляди на сутність цього вміння співпадають з відповідними поглядами О.О. Леонтєва [13, с. 181-193, 195-198].

З огляду на викладене, підкреслимо, що системний підхід до вивчення комунікативних умінь педагога в цих наукових роботах не здійснювався.

Певний інтерес, без сумніву, в зв’язку з окресленою проблемою, викликає дослідження, яке провела Л.С. Базилевська [2]. Одночасно зауважимо, що обґрунтування переліку соціально-перцептивних умінь педагога, на нашу думку, вона проводить не досить вдало. До цього переліку умінь дослідниця включає: виявляти основну мету і мотиви поведінки учня; розпізнавати особистісність у цілому на основі її окремого вчинку; проникати у приховані резерви розвитку, передбачати поведінку і особливості діяльності учня в певних ситуаціях; переборювати стереотипи і настанови, примінити теоретичні знання у галузі психології під час вивчення окремого учня [2, с. 7].

Як бачимо, по суті справи, спостерігається певне співпадання вказаних умінь.

У кандидатській дисертації Н.І. Плешкової стверджується, що опорними і провідними умінь педагогічного спілкування в практичній діяльності вчителя є: управління власним емоційним станом і емоційна ідентифікація зі шкільною аудиторією [25, с. 6]. Перше з вказаних умінь дійсно має важливе значення в професійному спілкуванні педагога. У другому ж випадку мова йде не про комунікативне вміння педагога. Ідентифікацію, як утверджується в теоретичних дослідженнях з психології спілкування, соціальної перцепції, треба розглядати як механізм розуміння іншої людини (О.О. Бодальов, О.М. Дубовська, М.П. Єрастов, Б.Л. Кричевський, М.М. Обозов, В.С. Собкін та ін.), тому слід вважати помилковим підхід до неї як до відповідного професійного вміння педагога.

У зв’язку з завданнями нашого дослідження доцільно буде звернутись до роботи М.М. Барахтяна з проблеми формування в студентів педагогічних закладів вищої освіти артистичних умінь [3]. До цих умінь він відносить: виконавсько-мовленнєві (професійне дихання, дикція, голос, логіка “звучаючого” мовлення та його інтонаційна виразність), емоційно-образні (творче бачення, фантазія, емоційна пам’ять), емоційно-виразні (міміка, жести, пластика рухів), комунікативні (створення й утримання контакту з аудиторією та управління ним), саморегуляційні (створення емоційного настрою і управління самопочуттям).

Як бачимо, всі окреслені вміння можна віднести до комунікативних умінь.

Водночас зауважимо, що змістовий аспект

цих умінь характеризується дослідником занадто поверхово. Так, наприклад, перелік комунікативних умінь не може обмежуватись лише вмінням володіти контактом у спілкуванні.

Звернімося тепер до досліджень, які здійснили М.П. Васильєва [4], А.І. Годлевська [5], В.В. Каплинський [7], В.В. Полторацька [26].

Так, у результаті аналізу психолого-педагогічних робіт М.П. Васильєва дійшла висновку, що ні одна із класифікацій комунікативних умінь педагога не включає вміння використовувати правила етикету в спілкуванні. У зв'язку з цим вона пропонує перелік комунікативних умінь, які виступають компонентом педагогічної культури. До цих умінь дослідниця відносить: планувати спілкування з урахуванням принципів і правил етикету, орієнтуватись у цих правилах; визначати стратегію поведінки в "етикетній" ситуації; співвідносити норму з етикетним правилом; входити (виходити) в етикетну ситуацію, орієнтуватись у ній та у правилах етикету; визначати стратегію поведінки та засоби комунікації для певної "етикетної ситуації"; слухати співрозмовника; орієнтуватись у нестандартних ситуаціях, діяти у межах допустимих етикетом відхилень; використовувати прийоми етичного захисту [4, с. 81-82].

З огляду на викладені матеріали доцільно зробити такі зауваження:

- по-перше, вміння використовувати правила етикету в спілкуванні виступають лише одним із складників компоненту, що входить до структури педагогічної культури, і повністю вказаний компонент не розкривають;
- по-друге, запропоновані комунікативні вміння потребують подальшого уточнення; слід також відійти від хаотичного підходу в їх розміщенні.

У своєму дослідженні А.І. Годлевська об'єднує розроблений нею перелік мовленнєвих умінь у чотири групи, а саме: логічно-сміслові, технічно-виражальні, емоційно-експресивні, прогностичні. До першої групи вона включає такі з них: логічно вибудовувати і доводити мовлення до мети, встановлювати взаємодію із слухачем, формулювати цілі висловлювання, ініціювати процес мовлення. До другої групи входять наступні вміння: володіти технікою та інтонаційною варіативністю мовлення, реалізувати різні його види. Відповідно складниками третьої та четвертої груп є такі

вміння: здійснювати емоційно-експресивний вплив на слухача, співрозмовника; адаптувати мовленнєві вміння до педагогічного процесу залежно від його мети; володіти професійним мовленнєвим етикетом та прогнозувати природну комунікативну поведінку і результати комунікації, використовувати результати аналізу мовленнєвих умінь мовця в проектуванні його мовлення; здійснювати контроль і збирати засоби корекції вказаних умінь [5, с. 114-115].

Вищевказаний підхід до виокремлення мовленнєвих умінь педагога, які входять до структури його комунікативних умінь, заслуговує на особливу увагу. Ця увага зумовлюється тим, що дослідниця пропонує науково обгрунтований перелік мовленнєвих умінь, оволодіння якими, на нашу думку, дозволяє реалізовувати педагогічне мовлення.

Звернімося тепер до наукової роботи В.В. Каплинського [7]. На основі результатів масового опитування директорів шкіл, учителів, студентів дослідник запропонував певний перелік педагогічних комунікативних умінь, а саме: знайти вірний вихід із складної ситуації, спілкуватись, встановлювати контакт, вільно викладати матеріал, регулювати у залежності від обставин взаємостосунки ("варіювати поведінку залежно від ситуації, що склалась"), бачити у кожному особистість ("розуміти учнів", "враховувати їх особливості"), впливати на учня інформацією ("проникати словом у внутрішній світ, викликати відгуки"). На особливу увагу, як стверджує дослідник, заслуговує вміння вірно орієнтуватись у нестандартній педагогічній ситуації і приймати вірне рішення. Формування цього вміння стало метою розробленого у дисертації В.В. Каплинського формуючого експерименту [7, с. 105]. З огляду на викладений матеріал доходимо висновку, що у вказаній роботі фактично лише окреслено певний перелік комунікативних умінь. Кожне з цих умінь до своєї структури включає ще кілька з них. Тому, на нашу думку, поданий дослідником перелік комунікативних умінь педагога потребує подальшої розробки.

До структури комунікативної культури майбутнього вчителя В.В. Полторацька включає так звані комунікативно-творчі здібності та вміння. Вважаємо, що третій блок вказаної структури, де саме подані ці здібності та вміння, розроблений дослідницею недостатньо. Такий висновок слід зробити у зв'язку з відсутністю

розмежування між вказаними здібностями та вміннями. А із поданого їх переліку до комунікативно-творчих умінь педагога, на нашу думку, слід віднести: розвинуту перцепцію, педагогічний артистизм, емоційну стабільність, яскравий прояв почуттів, здібність до педагогічного спостереження [26, с. 67].

Підсумовуючи викладені матеріали, вважаємо, що для обґрунтування складників системи комунікативних умінь педагога потрібно зіставити та проаналізувати суттєві характеристики досліджуваних умінь. Це дозволяє виділити їх певні групи, які потребують подальшого вивчення, а саме: мовленнєве спілкування, уміння оптимально будувати своє мовлення в психологічному плані, мовленнєвий вплив; володіння невербальними засобами спілкування; орієнтування в співрозмовникові, якість уваги, адекватне моделювання особистості учня, соціальна перцепція; вольові якості, тобто уміння управляти своєю поведінкою; спілкування на людях; творче самопочуття; орієнтування в умовах спілкування, орієнтування в ситуації спілкування; цілеспрямована організація спілкування й управління ним, вірне планування й здійснення системи комунікації, швидке й точне знаходження адекватних змісту акту спілкування комунікативних засобів; самопрезентація; завоювання ініціативи; організація “пристосувань”; професійний контакт; відчуття й підтримання зворотного зв’язку в спілкуванні.

Тепер необхідно в кожній групі комунікативних умінь вирізнити ті з них, які до свого складу включають інші вміння та забезпечують реалізацію компонентів педагогічного спілкування. Такий підхід до визначення елементів системи комунікативних умінь слід розглядати як результат осмислення поданих матеріалів з досліджуваної проблеми. Відмітимо, що кожне комунікативне вміння отримує ту назву, яка найбільш вдало обґрунтована у відповідних наукових дослідженнях.

З огляду на викладене підкреслимо, що професійний контакт у спілкуванні педагога, який О.О. Леонтьєв, В.А. Кан-Калик аналізують як одне з найважливіших комунікативних умінь, у нашому дослідженні отримує назву “педагогічний контакт” або “вміння володіти педагогічним контактом”.

Таким чином, система комунікативних умінь до свого складу включає: мовленнєве (Версаль-

не) спілкування; володіння немовленнєвими (невербальними) засобами спілкування, професійно-педагогічною увагою, соціальною перцепцією; орієнтування в ситуації спілкування; створення творчого самопочуття; установлення і підтримання зворотного зв’язку в спілкуванні; самопрезентацію; використання “пристосувань”; завоювання ініціативи; побудову та реалізацію плану спілкування; володіння педагогічним контактом.

У процесі дослідження була визначена необхідність вказати комунікативні вміння об’єднати у блоки, які відповідають етапам професійного спілкування педагога (на уроці, лекції), а саме: а) етап орієнтування й планування; б) етап виконання або реалізації; в) етап контролю. Проведення кожного із визначених етапів вимагає володіння певними комунікативними вміннями. Важливо врахувати те, що в педагогічному спілкуванні, як відмічають спеціалісти, особливої уваги потребує проведення його початкового етапу, на якому повинен бути установлений контакт з учнем (учнями).

З огляду на викладене подамо систему комунікативних умінь педагога. Розміщення цих умінь у відповідних блоках слід вважати умовним. Зрозуміло, що на кожному етапі професійного спілкування педагога реалізуються всі елементи вказаної системи.

Система комунікативних умінь педагога

I. Проектування педагогічного спілкування: побудова змісту спілкування, створення творчого самопочуття.

II. Організація педагогічного спілкування: самопрезентація, володіння професійно-педагогічною увагою, орієнтування в ситуації та установлення й підтримання зворотного зв’язку в спілкуванні, завоювання ініціативи, реалізація плану спілкування, володіння педагогічним контактом.

III. Регулювання педагогічного спілкування: мовленнєве (вербальне) спілкування, володіння немовленнєвими (невербальними) засобами спілкування, соціальна перцепція, використання “пристосувань”.

Подальші завдання дослідження полягали у тому, щоб визначити компоненти системи, яка вивчається, уявити специфіку існуючих у ній зв’язків. Вирішення цих завдань – важливий етап в обґрунтуванні системоутворюючого фактора системи комунікативних умінь.

У результаті проведених наукових пошуків був зроблений висновок про те, що в структурі вказаної системи об'єднані як прості, так і складні комунікативні вміння.

Теоретичний аналіз складних професійних умінь педагога провів Л.Ф. Спірін [29]. Виходячи із розроблених ним положень, прості комунікативні вміння доцільно розглядати як комплекси функціонально пов'язаних окремих педагогічних дій. У свою чергу, складні комунікативні вміння слід аналізувати як складні комплекси функціонально пов'язаних окремих педагогічних дій.

Але необхідно підкреслити, що в разі зміни завдань дослідження, прості комунікативні вміння можуть аналізуватись як складні.

Такий висновок правомірно зробити, виходячи із результатів аналізу структури комунікативних умінь. Так, наприклад, вміння мовленнєвого спілкування включає оптимальну побудову мовлення, мовленнєвий вплив, створення словом образних “бачень” і т.п. До завдань нашого дослідження на даному його етапі не входило проведення цього аспекту аналізу комунікативних умінь. Тому логічно деякі елементи вказаної системи не зазначати.

Таким чином, результати дослідження розкрили своєрідність структури системи комунікативних умінь, що виражається у визначенні її елементів, компонентів і зв'язків між ними.

З урахуванням цього подамо систему комунікативних умінь педагога, показавши її компоненти та елементи.

Нагадаємо, що компоненти системи – це ті структурні одиниці, взаємодія яких викликає, забезпечує притаманні системі якісні особливості [13].

З огляду на результати дослідження педагогічного спілкування підкреслимо також, що до структури вміння володіти педагогічним контактом входить володіння емоційним та пізнавальним контактами.

Компонент А

Елементи: володіння емоційним та пізнавальним контактами.

Компонент Б

Елементи: мовленнєве спілкування; володіння немовленнєвими (невербальними) засобами спілкування, професійно-педагогічною увагою та соціальною перцепцією; орієнтування в ситуації спілкування; створення творчого

самопочуття; установлення й підтримування зворотного зв'язку в спілкуванні.

Компонент В

Елементи: самопрезентація, використання “пристосувань”, завоювання ініціативи.

Компонент Г

Елементи: побудова та реалізація плану спілкування.

Як відомо, структурний аналіз системи передбачає вирішення трьох завдань, а саме:

- виявлення закономірностей взаємозв'язків компонентів системи, які надають їй цілісність і тим самим породжують у ній деякі нові властивості, які не зводяться до властивостей її компонентів;
- визначення ступеня складності даної системи, який залежить від того, на кількох рівнях розташовуються компоненти, із яких вона складається;
- порівняння даної системи з іншими, в якому-сь відношенні близькими до неї, для виявлення ізоморфізму або гомоморфізму цих систем.

Зупинимось на характеристиці зв'язків у системі комунікативних умінь. Певна узгодженість, взаємна залежність, тобто співвідносини координації, мають місце між елементами, що входять до складу одного і того ж компонента (наприклад, вміння мовленнєвого спілкування і володіння невербальними засобами спілкування; вміння володіти невербальними засобами спілкування й орієнтування в його ситуації; вміння використати “пристосування” та завоювати ініціативу в спілкуванні).

Підставою для встановлення відносин

$$\rho = 1 - \frac{6 \cdot \sum_{i=1}^n (x_i - y_i)^2}{n \cdot (n^2 - 1)} = 1 - \frac{6 \cdot \sum_{i=1}^n d^2}{n \cdot (n^2 - 1)},$$

субординації в системі є зв'язки між її складниками.

Сутність цих зв'язків охарактеризуємо таким чином: вони входять як складовий елемент або можуть увійти як складовий елемент у систему.

Результати проведеного компонентно-структурного аналізу системи комунікативних умінь дозволяють зробити висновок, що її елементи є складниками вміння володіти педагогічним контактом. Таким чином, ми маємо підстави це комунікативне вміння розглядати як системоутворюючий фактор досліджуваної системи.

Підтвердимо цей висновок. Визначимо зв'язки, які, на нашу думку, існують між вмінням володіти педагогічним контактом та іншими комунікативними вміннями педагога. Вирахуємо коефіцієнт рангової кореляції Спірмена за формулою

де d – різниця між рангами показників одних і тих самих піддослідних в упорядкованих рядах; n – число піддослідних.

Подамо одержані результати у табл. 1.

Як бачимо, між групою комунікативних умінь (коефіцієнти кореляції близькі до +1) і вмінням володіти педагогічним контактом існують значні кореляційні зв'язки. Коефіцієнти кореляції від 0,51 до 0,57 свідчать про те, що деякі комунікативні вміння виступають елементами складних умінь, які мають високі кореляційні зв'язки з системоутворюючим вмінням.

Підсумком проведеного етапу дослідження вважаємо визначення вміння володіти педагогічним контактом у професійному спілкуванні педагога системоутворюючим фактором системи комунікативних умінь, що підтверджується результатами кореляційного аналізу.

Водночас підкреслимо, що структура системи комунікативних умінь не включає однотипні й однопорядкові компоненти, тобто ті, які знаходяться на одному рівні, й зв'язки між ними мають координаційний характер. Між компонентами вказаної системи встановлено зв'язки, які носять субординаційний характер.

Тобто реалізація компонента А зумовлюється сформованістю компонентів Б, В, Г, а компонента Г – сформованістю компонентів Б і В. Також необхідно зауважити, що реалізація компонента В зумовлюється оволодінням компонентом Б.

Як бачимо, компоненти розробленої нами системи комунікативних умінь знаходяться на різних рівнях її “вертикальної” структури. Отримані результати дослідження дають підстави стверджувати, що ця система відноситься до складних систем.

Тепер необхідно нагадати, що компонентами педагогічного спілкування є комунікативний, перцептивний, інтерактивний. Реалізація цих компонентів забезпечує оволодіння педагогічним контактом. Якщо досліджувати педагогічне спілкування як систему й порівняти її з системою комунікативних умінь педагога, то доходимо висновку про ізоморфізм цих систем, тобто їх структурну подібність. А звідси важливо підкреслити, що систему комунікативних умінь доцільно розглядати як відносно автономну підсистему більш обширної й складної метасистеми, якою є педагогічне спілкування.

Водночас слід наголосити, що система комунікативних умінь вивчається нами не тільки в статистиці, тобто тимчасово відвернутою від динамізму її реального існування, а й динаміці. Динамічна система розвивається в часі, змінює як склад компонентів, що входять до неї, так й зв'язки між ними при збереженні функцій.

Адекватне уявлення про складну динамічну систему потребує співпряження трьох площин її

Таблиця 1
Значення коефіцієнтів кореляції комунікативних умінь з вмінням володіти педагогічним контактом

Комунікативні вміння	Коефіцієнт кореляції
1. Вербальне спілкування	0,878
2. Володіння невербальними засобами спілкування	0,796
3. Володіння професійно-педагогічною увагою	0,721
4. Володіння соціальною перцепцією	0,822
5. Орієнтування в ситуації спілкування	0,576
6. Створення творчого самопочуття	0,849
7. Установлення і підтримання зворотного зв'язку в спілкуванні	0,712
8. Самопрезентація	0,621
9. Використання "пристосувань"	0,512
10. Завоювання ініціативи	0,543
11. Побудова спілкування	0,647
12. Реалізація плану спілкування	0,756

дослідження – предметної, функціональної й історичної, що визначаються як необхідні й достатні методологічні компоненти системного підходу.

Функціональний аналіз системи тісно пов'язаний з її компонентним і структурним аналізами. Цей вид аналізу передбачає розкриття механізмів внутрішнього й зовнішнього функціонування системи.

З огляду на викладене є підстави стверджувати, що механізмами функціонування системи комунікативних умінь педагога є механізми внутрішнього й зовнішнього функціонування педагогічного спілкування.

Історична площина аналізу системи має два вектори – генетичний і прогностичний. Перший передбачає необхідність висвітлити виникнення даної системи, процес її формування, другий пов'язаний з розглядом перспектив її подальшого розвитку.

На основі результатів проведеного дослідження доходимо висновку, що цей розвиток системи комунікативних умінь слід вбачати у відповідному розвитку уміння володіти педагогічним контактом, що є її системоутворюючим фактором. З огляду на проведені психолого-педагогічні дослідження (М.П. Єрастов, 1979; В.А. Кан-Калик, 1979, 1987; О.О. Леонт'єв, 1974, 1979; С.В. Сергєєва, 1979 та ін.) визначаємо такі напрями вивчення уміння володіти педагогічним контактом: інтенсивність (тривалість, повторюваність); активність, емпатійна близькість суб'єктів спілкування; результативність.

Література

1. Афанасьев В.Г. О системном подходе в социальном познании // *Вопр. философии.* – 1973. – № 6. – С. 111.
2. Базилевская Л.С. Формирование социально-перцептивных умений у студентов педагогических вузов: Автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07 / Минск. гос. пед. ин-т. – Минск, 1984. – 23 с.
3. Бархатян Н.Н. Формирование у студентов профессиональных артистических умений как компонента педагогического мастерства: Дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Киев. гос. пед. ин-т. – К., 1993. – 158 с.
4. Васильева М.П. Формирование коммуникативных умений как компонента педагогической культуры учителя: Дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Харьков. гос. пед. ин-т. – Х., 1996. – 181 с.
5. Годлевська А.І. Формування мовленнєвого компонента педагогічного спілкування: Дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Київ. держ. пед. ун-т. – К., 1998. – 180 с.
6. Ерастов Н.П. Психология общения. – Ярославль: Ярослав. гос. ун-т, 1979. – 93 с.
7. Каплинский В.В. Формирование коммуникативных умений будущего учителя на основе проблемных педагогических ситуаций: Дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Ин-т проф. образования АПН Украины. – К., 1993. – 201 с.
8. Кан-Калик В.А. Педагогическая деятельность как творческий процесс: Исследование субъективно-эмоциональной сферы творческого процесса педагога. – Грозный: Чеч.-Инг. кн. изд-во, 1976. – 286 с.
9. Кан-Калик В.А. Основы профессионально-педагогического общения. – Грозный: Чеч.-Инг. кн. изд-во, 1979. – 135 с.
10. Кан-Калик В.А. Учителю о педагогическом общении. – М.: Просвещение, 1987. – 190 с.
11. Китайгородская Г.А. Оптимальная организация учебного процесса при интенсивном обучении иностранным языкам: Сб. науч. тр. / Науч. ред. А.А. Леонт'єв. – М.: АПН СССР, НИИ общей педагогики, 1978. – С. 18-23.
12. Кузьмина Н.В. Очерки психологии труда учителя. – Л.: ЛГУ, 1967. – 183 с.
13. Леонт'єв А.А. Психология общения. – Тарту: Тартус. гос. ун-т, 1974. – 219 с.
14. Леонт'єв А.А. Речь и общение // *Иностр. языки в школе.* – 1974 – № 6. – С. 80-85.
15. Леонт'єв А.А. Психология речевого общения: Автореф. дис. ... д-ра психол. наук: 19.00.01 / АПН СССР, НИИ общей и пед. психол. – М., 1975. – 40 с.
16. Леонт'єв А.А. Педагогическое общение. – М.: Знание, 1979. – 47 с.
17. Леонт'єв А.А. Лекция как общение. – М.: Знание, 1974. – 33 с.
18. Леонт'єв А.А. Психологический портрет лектора: Матер. Ун-та лекторов г. Москвы. – М.: МГУ, 1981. – 42 с.
19. Милерян Е.А. Психология формирования общетрудовых политехнических умений. – М.: